

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ ПОЕЗІЇ СТЕПАНА САПЕЛЯКА

Галина РАЙБЕДЮК

*кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету
вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл
ORCID: 0000-0001-8984-5496
raibedik@gmail.com*

Інтертекстуальний дискурс художньої творчості Степана Сапеляка структурований на перетині різнорідних за своєю природою та сутністю прецедентних текстів: біблійних, фольклорних, літературних, історичних, мемуарних. Ці тексти по-різному виявляють себе і в окремому його вірші, і в доробку загалом. Рецепція та трансформація «чужого» тексту як атрибутивна ознака творчого самовираження поета передбачає інтерпретацію в методологічній парадигмі інтертекстуальності. Означена оптика аналізу його лірики поки перебуває на початковому етапі, що й зумовлює її актуальність. Метою статті передбачено обґрунтування ідейно-естетичної та стилістичної доцільності використання поетом інтертекстуальних компонентів на різних структурних рівнях авторського тексту. З урахуванням теоретичних напрацювань в означеній царині українських і зарубіжних літературознавців з'ясовуємо найпримітніші способи комунікації поета з іншими текстами, виявляємо в його ліричному наративі ключові моделі інтертекстуальності, досліджуємо їхню контекстуальну семантику. У результаті здійсненого аналізу репрезентативної вибірки віршів підтверджено вихідне припущення щодо інтертекстуальності як іманентної ознаки ідіостилу С. Сапеляка. З-поміж інтертекстуальних маркерів його поезії як найбільш функціональні виокремлено такі форми паратексту: епіграф, заголовок, присвяту. У їх доборі поет послуговується літературними (Г. Сковорода, Т. Шевченко, Є. Плужник, Є. Маланюк, О. Довженко, І. Світличний, В. Стус) та мемуарними (щоденники, листи) джерелами. Він наділяє їх додатковими можливостями проникнення у сферу авторської суб'єктивності, збагачує уявлення про синергію художнього світу. Доведено, що інтертекстуальні «включення» розмикають характерну для тюремного жанру герметичність, виводять реципієнта й інтерпретатора на явні/приховані смисли тексту, конденсують грані світоглядно-естетичної концепції поета, долучають фактологічні штрихи до його біографії та психологічного портрета. Взаємодія з іншими текстами в поезії С. Сапеляка багатовимірною та свідомо акцентованою. Вона сприяє декодуванню творчого задуму автора та глибшому прочитанню його

доробку, отже, відкриває перед сучасними дослідниками широкі інтерпретаційні можливості.

Ключові слова: Степан Сапеляк, авторський текст, поет, діалог, адресат, інтертекстуальність, інтертекстема, паратекст, епіграф, заголовок, присвята, маркер, біографія, реципієнт.

INTERTEXTUAL READING OF STEPAN SAPELYAK'S POETRY

Halyna RAIBEDIUK

PhD in Philology, Professor,

Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Izmail State University of Humanities

12 Repina str., Izmail

ORCID: 0000-0001-8984-5496

raibedik@gmail.com

The intertextual discourse of Stepan Sapelyak's artistic work is structured at the intersection of various precedent texts in their nature and essence: biblical, folklore, literary, historical, and memoir texts. These texts manifest themselves in different ways, both in individual poems and in his overall body of work. Thus, the reception and transformation of an "external" text as an attributive feature of the poet's creative self-expression implies its interpretation within the methodological paradigm of intertextuality. The specified optics of the analysis of his lyrics is still in its early stages, which determines its actuality. The aim of this article is to substantiate the ideological-aesthetic and stylistic appropriateness of the poet's use of intertextual components at various structural levels of the author's text. Considering theoretical developments in specified field by Ukrainian and foreign literary scholars, we find out the most notable ways of the poet's communication with other texts, we identify key models of intertextuality in his lyrical narrative, and we explore their contextual semantics. As a result of the analysis of a representative poem selection, the initial hypothesis regarding intertextuality as an immanent feature of Sapelyak's idiostyle has been confirmed. Among the intertextual markers in his poetry, the most functional forms of paratext have been distinguished: epigraph, title, and dedication. In selecting these elements, the poet draws upon literary sources (H. Skovoroda, T. Shevchenko, Ye. Pluzhnyk, Ye. Malaniuk, O. Dovzhenko, I. Svitlychnyi, V. Stus) as well as memoir sources (diaries, letters). He imbues them with additional potential for penetrating the sphere of the author's subjectivity, enriching the perception of artistic world synergy. It has been proven that intertextual "inclusions" break the hermetic nature characteristic of the prison genre, leading the recipient and interpreter to explicit/implicit meanings of the text, condensing the boundaries of the poet's worldview and aesthetic concepts while incorporating factual details of his biography and psychological portrait. The interaction with other texts in Sapelyak's poetry is multidimensional and consciously

emphasized. This interaction facilitates the decoding of the author's creative intent and enables a deeper reading of his work, thus offering contemporary scholars broader interpretative possibilities.

Key words: *Stepan Sapelyak, authorial text, poet, dialogue, addressee, intertextuality, intertexteme, paratext, epigraph, title, dedication, marker, biography, recipient.*

Постановка проблеми. Ім'я Степана Сапеляка – поета, публіциста, дисидента-правозахисника, лауреата Національної премії імені Т.Г. Шевченка та багатьох інших літературно-мистецьких відзнак, відоме насамперед як символ незламності духу, уособлення найкращих людських чеснот, патріотизму, лицарства, стійкості в боротьбі за національні ідеали України. Основні події його життєдіяльності розкрито здебільшого в контексті мови про загальноукраїнський дисидентський рух. У сучасному науковому дискурсі найменшою мірою представлена художня творчість С. Сапеляка, у чому переконує біобібліографічний покажчик, який охоплює найповнішу бібліографію друкованих видань і публікацій про життя і творчість [1]. Тим часом його поезія в історії української літератури репрезентує непроминальне мистецьке явище, поки належно не поціноване й фахово не прописане в літературознавстві. За словами М. Ткачука, це того роду «самобутність, що виростає на традиціях Біблії й давнього українського письменства, поєднується з високою поетичною культурою» [2, с. 11].

Як творча особистість С. Сапеляк сформувався в діалозі з культурними, історичними та релігійними традиціями українського народу. Тож закономірно, що в поезії він постає реципієнтом багатьох текстів, взаємопов'язаних один з одним темами, ідеями, мотивами, образами, ремінісценціями тощо. Його художній світ структурований на перетині відмінних за своєю природою та сутністю прецедентних текстів, що по-різному виявляють себе і в окремому вірші, й у доробку загалом. Отже, рецепція та трансформація «чужого» тексту визначила атрибутивну ознаку творчого самовираження поета, тому передбачає інтерпретацію в методологічній парадигмі інтертекстуальності. Означений вектор дослідження поки перебуває на початковому етапі. *Актуальність* заявленої у статті проблеми, окрім назрілої потреби всебічної інтерпретації багатогранної спадщини С. Сапеляка, пов'язана із загальними методологічними завданнями сучасного літературознавства. Ідеться, зокрема, про потребу «поглиблення й розширення дослідницького поля вітчизняної інтертекстології» [3, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У небагатому натеper корпусі публікацій про С. Сапеляка питання щодо його інтертексту як питомої грані індивідуальної поетики перебувають поки на рівні принагідних зауваг. Чи не першим, хто акцентував увагу на цій якості його творчої манери, став М. Ткачук. Так, у передмові «Скорботна пісня України» до тритомного видання спадщини митця «І каміння те стало хлібами <...>» він, зокрема, звернув увагу на естетичну доцільність використання ним таких інтертекстуальних маркерів, як «ремінісценції, цитати із творів Шевченка» [2, с. 12]. Деякі аспекти інтертекстуальності

розглядає О. Білик у статті «<...> В тюрмі був єдино за слово своє», зосередившись на жанрових зв'язках віршів С. Сапеляка з давньоукраїнськими життійними текстами [4]. Інтертекстуальні підходи щодо фольклорних, літературних і біблійних джерел творчості поета частково представлені в низці наших публікацій [5; 6].

Наведені поодинокі літературно-критичні студії свідчать, що означена у статті форманта творчого доробку поета нині вивчена спорадично, не досить прописана в науковому дискурсі, тому її актуалізація здатна розширити простір для інтерпретації означеного аспекту поезики його авторського тексту. У своїх наукових спостереженнях і узагальненнях спираємось на досягнення у сфері теорії та методики інтертекстуальних досліджень зарубіжних (М. Гловінський, Ж. Женетт, Ю. Крістева) і українських (В. Просалова, Л. Скорина, М. Сокол, М. Шаповал та інші) науковців. Водночас орієнтуємось на найбільш суттєві вияви міждискурсивної взаємодії в поезії С. Сапеляка, прийнявши концепцію «вузької (маркованої) інтертекстуальності» [7, с. 57]. Беремо до уваги концепцію польського теоретика літератури М. Гловінського, за якою про інтертекстуальність «можна говорити лише тоді, коли посилання на попередній текст є елементом значеннєвої побудови тексту, у якому воно здійснюється» [8, с. 292]. Важливим для нашого дослідження є тезаурус В. Просалової, за яким інтертекстуальний аналіз «дозволяє простежувати багаторівневий характер взаємозв'язків, безперервний процес взаємодії суб'єктів і текстів» [9, с. 9].

Метою статті передбачено обґрунтування ідейно-естетичної та стилістичної доцільності використання інтертекстуальних компонентів на різних структурно-функціональних рівнях авторського тексту С. Сапеляка. Беручи до уваги теоретичні напрацювання в означеній царині, з'ясовуємо найпримітніші способи комунікації поета з іншими текстами, виявляємо в його ліричному наративі ключові моделі інтертекстуальності, досліджуємо їхню контекстуальну семантику та специфіку творчого втілення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поезії С. Сапеляка, як і більшості представників дисидентської генерації (В. Стуса, І. Світличного, Ігоря й Ірини Калинців, Т. Мельничука й інших), постала «на ґрунті ідеологічного протистояння комуністичному режиму й естетичної полеміки з офіційним письменством, із примарою соцреалізмівського канону офіційної літератури. Публіцистичні інтонації та помірна ангажованість, однак, жодною мірою не применшують їхньої художньої вартості» [1, с. 11]. Це вірші «афористичні, їх мова виростає із глибин образного українського письменства, поєднується з високою несподіваною та яскравою предметністю значення, що вражає свіжістю, розкріпаченістю <...>» [2, с. 11]. Тож саме інтертекстуальний підхід дозволяє усувати однозначність сприйняття авторського тексту поета, «змушує реципієнта долучати словесний потенціал уведених у текст фрагментів і таким чином розширювати його асоціативний спектр» [10, с. 4].

Високий індекс міждискурсивних зв'язків у поезії С. Сапеляка, ряснота інтертекстуальних вкраплень у художній палітрі лірики, активна відлунність на «чужий»

текст – явище сподіване й закономірне в його творчій практиці. Окрім суто естетичних чинників, продиктованих широтою ерудиції поета, ідеться і про біографічні фактори, що потенційно вплинули на комунікативну спроможність його авторського тексту, невідомого насамперед. Для нього, як, власне, і для всього покоління в'язнів сумління, це був один зі способів віртуального діалогу з адресатами й обміну з мистецької дистанції емоційно-сисловою енергією, а також своєрідний і життєво важливий шлях автокомунікації «Я» / «Інший». Апелюючи до ідей І. Яussa, у подібних поетичних діалогах прочитуємо «готовність упізнати та визнати Іншого в його Іншості» [11, с. 473]. Ідеться, отже, про внутрішнє та зовнішнє діалогічне мислення і слово поета, що їх варто сприймати і тлумачити в парадигмі «автор як Інший».

Опинившись «за межею, за ріллею» (В. Стус), в умовах фізичного й екзистенційного виживання, в'язні сумління стоїчно долали концтабірне позасвіття. Межова ситуація буття спричинила граничну «загостреність рецепторів сприймання, попри страшний біль і хапливі пошуки нового опертя, пришвидшила народження нової поетичної мови, нових текстів» [12, с. 6]. У своєму прагненні налагодити зв'язок із тривіальним світом і виповісти особисті інтенції вони провадили уявні діалоги з іншими текстами, художніми свідомостями, конкретними творчими особистостями. Тож закономірно, що в ієрархії інтертекстуальної структури поезії С. Сапеляка, насамперед невідомої, вирізняються щодо частотності використання та семантичного навантаження свідомо марковані автором міжтекстові тяжіння, експліцитно оприявлені в різних типах паратексту. У найвідоміших класифікаціях (Ж. Женетта, В. Просалової, М. Сокол, Л. Скорина, М. Шаповал) це той тип інтертексту, що «об'єднує в собі зв'язки між компонентами одного тексту. У центрі уваги тут перебувають епіграфи і заголовки як «найбільш змістонавантажені елементи»» [13].

Заголовки віршів С. Сапеляка універсалізують зміст твору, декодують авторську інтенцію, отже, сприймаються в їхньому традиційному значенні як «важливий композиційний компонент тексту, що виконує номінативну та смислороз'яснювальну функцію» [14, с. 378]. У цьому ряду – пласт віршів, у назвах яких зашифровано на експліцитному («Арештантське», «Невольничча рапсодія», «Невольничі псалми») та імпліцитному («Апокаліпсисне», “Pieta”, «Кілька згорьованих строф») рівнях різні аспекти дисидентського буттєтривання політв'язня, утілено внутрішній драматизм, заснований на антиномії Добро / Зло. Сильну ідейно-тематичну позицію в художньому просторі лірики поета посідають заголовки-інтертекстеми – важливі змістові сегменти його авторського тексту, що виконують водночас декілька функцій: указують на основні джерела структурування інтертекстуального поля, експлікують історію тексту, формують його передрозуміння, визначають напрям інтерпретації тощо. Значну кількість інтертекстуальних заголовків віршів С. Сапеляка представляють так звані «рекламні» (Л. Скорина) титули, що містять у своєму складі імена письменників («Гнат Хоткевич», «Олександр Довженко на засіданні Політбюро 1944 року»), історичних постатей

(триптих «Мазепа («Туга пам'яті», «Данило Галицький»)), культурних діячів («Артемій Ведель»), біблійних персонажів («Юдине»), міфологічних образів («Матер Долореса Деметра»), а також назви художніх творів («Причинна (триптих-передчуття)», «Тренос малий в нечутнім голосінні»), духовних свят і традицій («Псалом Благовіщенню», «Різдвяне»). Нерідко інтертекстуальні заголовки виступають алюзіями на історичні події («1937 рік»), актуалізують важливі для поета компоненти текстів-донорів (здебільшого цитати Святого Письма, наприклад, «І було СЛОВО <...>»). У подібних випадках інтертекстуальність розглядається з позиції автора та читача, оскільки заголовки-інтертекстами виступають тут кодами, що містять прогностичну інформацію про твір і нерідко є початковим етапом його сприйняття й інтерпретації. «Чуже» слово в заголовку «переадресовує реципієнта до іншого тексту за додатковою інформацією, стає формою вираження власних думок» [3, с. 172].

Деякі літературознавці відносять до інтертекстем заголовки творів, зорієнтовані на ті чи ті жанрової моделі, що у класифікації міжтекстових зв'язків, обґрунтованій Ж. Женеттом у його відомій праці «Палімпсести. Література у другому ступені», дефініюються як «архітекстуальність». Для С. Сапеляка цей тип інтертексту є вельми примітним. Особливим чином це стосується творів агіографічного характеру, що оприявнюють духовні коди художньої свідомості поета: «Се життя самого автора <...>», «Український реквієм», «Антифон перший», «Містерія з молитвою», «Літургія на честь собору Святої Покрови в Харкові», «Покутній тропар». Інтертекстами в означеній парадигмі термінологічно синонімізуються з «інтертекстуальними вкрапленнями, включеннями, маркерами» [10, с. 72]. Декодування названих вище заголовків підсилюється у віршах поета вельми частотними прецедентними образами, почерпнутими із Книги Книг: *«молитвою по Голготській жертві / Сина Пречистої Марії / повторюється вік наш мирський»* [15, с. 33]; *«<...> Каїном не був, / а в Треносі перебував»* [15, с. 12]; *«Лежу в труні з вовківнею Іуд»* [15, с. 70]. Біблія визначила основне загальнокультурне джерело найуживаніших ресурсів інтертексту Сапелякової лірики, а біблійний паралелізм став для нього універсальним наратологічним принципом структурування сакрального поля його авторського тексту. Поет «майстерно стилізує хрестоматійний житійний текст. Залишаючи релігійну спрямованість смисловою домінантою твору, він помітно дистанціюється від давнього агіографічного канону. Тут переважає ліричне начало, а не епічне; переживання від лихих обставин, а не їх зображення. Епічні ж вкраплення жодною мірою не перекреслюють емоційно-експресивного звучання лірики поета. У його «житії» сакралізованим є сам митець, бо йому дане Богом Слово, яким він має боронити свій поневолений народ. Він вірить у свою місію» [6, с. 35]. Архітекстуальні заголовки творів, як видно, містять прогностичну інформацію не тільки про твір, але й про самого автора, зокрема, про ключові аспекти його світогляду та художньої аксіології.

У поезії С. Сапеляка заголовки нерідко супроводжуються іншими інтертекстуальними включеннями. Його рефлексії та уявлення вибудовують художню

структуру, яка «виробляється щодо іншої структури» (Ю. Крістева) паратекстуальним синтезом. Назви багатьох віршів конкретизуються й доповнюються епіграфами з літературного та біблійного першоджерел, що стають аллюзивними «провозвісниками» змістового / емоційного / експресивного поля тексту. Про доцільність та інтенсивність поєднання цих гетерогенних інтертекстуальних сегментів, їхню імперативність (необхідність) / факультативність щодо твору, який вони супроводжують, пише сучасна авторитетна дослідниця М. Шаповал: «Заголовок та епіграф, які розміщуються на початку художнього тексту в сильній позиції, передують його формуванню, є виразниками його концепції, за допомогою цих елементів автор вибудовує передрозуміння художнього твору. Заголовок та епіграф можуть співвідноситися між собою (епіграф дає розширене пояснення заголовка або, навпаки, посилює його енігматичність), а також співвідноситися з текстом» [16, с. 112].

Означений специфічно комбінований інтертекстуальний компонент вельми важливий для декодування авторського тексту С. Сапеляка. Він слугує прийомом духовної інтеграції та культурного контексту, а для поета-в'язня є не тільки інтелектуально, але й життєво важливим засобом духовного та психологічного діалогу. Як приклад такого паратекстуального синтезу можна навести вірш, що має назву «Пам'яті Євгена Плужника». Використаний для епіграфа рядок поглинутого Соловками поета-страдника («<...> темний я з болю – не бачу» [15, с. 104]), що оприявнює психоемоційний стан самого автора, увиразнений номінативною лексикою на кшталт «гіркота», «смуток», «скорбота», «сльоза». Водночас текст названого твору, написаного на засланні (1982 р.), демонструє оптимістичне прозирання в будучину: «І наді мною у красі / незрадні очі Галілея <...> / Цвітуть воістину лілеї / і на землі, і в небесі» [15, с. 105]. Тут явно прочитуються ремінісценції із загалом оптимістичної Плужникової поеми «Галілей». Відлунність на творчу поставу Є. Плужника та його тексти, репрезентована водночас кількома інтертекстемами, імовірно, не є випадковою, як, власне, і філософсько-естетичні й етичні паралелі життєтексту обох фізично ув'язнених тоталітарним режимом митців.

Оригінальними в доробку С. Сапеляка є приклади інтертекстуальності, яка виникає в тому разі, коли автор «орієнтуючись на одне джерело, простежує «філіації претексту» у пізнішій літературі» [9, с. 70]. Художньою ілюстрацією щодо спостереженого є триптих «Мазепа». Експліцитним маркером інтертекстуальності тут слугують такі компоненти: заголовок (історична інтертекстема – ім'я історичного діяча); епіграф до першого вірша – рядки поеми «Мазепа» В. Сосюри («Пройшла та ніч. І ще ночей / пройшло без ліку над Іваном. / А каре золото очей / журба все покрива туманом» [15, с. 74]; епіграф до третьої частини – слова з відомої пісні гетьмана «Ой, горе тій чайці» [15, с. 76]. У результаті такого поєднання паратекстуальних включень щодо обох творів «виникає враження, що митець не komponує вірш, а він «функціонує» як живий організм, образи розгортаються самі по собі, мовби своєю волею, спонтанно, стихійно, відлунюючи всією фактурою вірша й не зникаючи до останнього звуку» [2, с. 11].

Ієрархічність епіграфів у складі інтертекстуальних вкраплень у власний текст, що їх поет використовує у значному масиві своїх віршів різного періоду, вочевидь, зумовлена самою специфікою цієї інтертекстеми, яка переважно універсалізує в локальній цитаті «конденсовану основну думку твору» [14, с. 338]. Епіграф також наділений додатковими можливостями проникнення в тонку сферу авторської суб'єктивності поета. Аналіз взаємозв'язків у системі «епіграф – текст», як зауважує М. Сокол, «приводить до розуміння епіграфа як найважливішого засобу вираження образу автора, оскільки саме у виборі епіграфа проявляється авторське «я», що свідчить про його літературні смаки, асоціації, тезаурус, ставлення до змісту епіграфа та його творця» [17, с. 118].

Творчій практиці С. Сапеляка притаманне використання в межах твору двох епіграфів (нерідко одного першотексту), які употужнюють його ідейне навантаження. Як відомо, підставові світоглядно-естетичні пріоритети поета заґрунтовані у Святому Письмі, текст якого він залучав до епіграфів чи не найчастіше («Псалтир поминальний», «Елегія», «Без серця в серці» тощо). Так, ідейне та символічне звучання вірша «П'ята печать», присвяченого М. Лукашу, у якому стверджуються принципи християнського гуманізму на тлі радянських реалій руйнування моральних основ буття, підсилюють винесені в епіграф дві промовисті цитати Євангелія від Матвія (48, 74): *«А зрадник Його дав був знака їм, кажучи: Кого поцілую, то Він – беріть Його»*; *«І тоді він став клястись та божитись: «Не знаю Цього Чоловіка». І заспівав півень хвили тієї <...>»* [15, с. 67].

Одним із важливих світоглядних і художніх авторитетів С. Сапеляка, за його власними свідченнями, був Т. Шевченко. М. Ткачук підкреслює, що «ремінісценції, цитації із творів Шевченка постійні, і вони органічно вплітаються у тканину творів, продовжуючи мотиви великого Кобзаря в нових історичних обставинах» [2, с. 12]. Рядки із його творів, винесені в епіграфи віршів С. Сапеляка, рівняються з біблійними «текстами-донорами». Подекуди поет їх використовує в межах одного тексту. Прикладом тут може слугувати триптих «Причинна», перша частина якого обрамлена рядками Шевченкової балади (*«Щаслива голубка: високо літає <...>»* [15, с. 127]), а третя – словами Книги пророцтв (*«І сказав Він мені: Сталося! / Я Альфа й Омега, Початок і Кінець»* [15, с. 129]. Із профетичними візіями Т. Шевченка (*«Встане Україна. / І розвіє тьму неволі <...>»*) кореспондується в ліриці С. Сапеляка «історіософський футурологічний прогноз» (Ю. Барабаш) щодо майбутнього української нації. Яскравою художньою ілюстрацією щодо сказаного може бути вірш із символічною назвою «Родовід», епіграфом якого є надтекстова цитата з поеми «Кавказ» Т. Шевченка: *«І неситий не виоре / на дні моря поле / Не скує душі живої / І слова живого <...>»* [15, с. 183]. Через епіграф, як видно, «відбувається своєрідний обмін емоційно-сисловою енергією – головним чином у напрямі від епіграфа до нового твору, але певною мірою та в певних випадках – і в зворотному напрямі» [18, с. 197].

Формальними та змістовими можливостями проникнення у сферу авторської суб'єктивності у творчості С. Сапеляка наділені паратекстуальні цитати,

запозичені із «чужих» мемуарних текстів, зокрема зі щоденників і листів. З огляду на документальну основу таких надтекстових (позатекстових) цитат їх цілком можна вважати доречним «інтертекстуальним включенням» (М. Шаповал) у життєтекст автора, підпорядкованим його волі. Найповніше оприявнюють позицію самого поета епіграфи, які зазвичай виступають свого роду коментарями щодо зображених суспільно-політичних подій і всього особисто пережитого й пережитого самим автором. Під цим оглядом привертає увагу вірш «*Олександр Довженко на засіданні Політбюро 1944 року*», написаний на засланні (12 квітня 1981 р.). Назва твору викликає в реципієнта однозначну згадку про реальний факт розпинання письменника за його «націоналізм» у кіноповіді «Україна в огні», а з нею формує в уяві читача прозору алюзію на факти цькування С. Сапеляка, що завершилися арештом 1973 р. та дев'ятилітнім ув'язненням за «антирадянську пропаганду й агітацію». Як відомо, його також безпідставно «звинуватили в написанні віршів тенденційно націоналістичних, що опорочують своїм змістом радянський та суспільно-політичний лад Союзу РСР»» [2, с. 9]. Про те, що міжетекстова взаємодія «передбачає орієнтацію на адресата як носія спільної з адресантом пам'яті» [9, с. 68], а у плані сюжетної прив'язаності «чужого» тексту до авторського виконує функцію не стільки «прирощування», скільки «зрощування» презентованих учасниками діалогу смислів, свідчить епіграф до твору. Укорінюючи свій текст у реальність Довженкового життєтексту, С. Сапеляк заручається влучним фрагментом його щоденника: «*Пригадую диявольську пику, що скорчив Л. Берія, коли привезли мене до Сталіна на суворий страшний суд з приводу невдалих помилкових фраз, що вкратилися, за словами самого Сталіна, у мій сценарій «Україна в огні»*» [15, с. 98]. Віддалене в часовому просторі судилище над автором кіноповіді в інтертекстуальній оптиці тексту вірша (окрім епіграфа, її структурують такі стилістичні форми однотекстової референції, як заголовок, алюзія, ремінісценція) викликає аналогічні асоціації із життя поета, над яким було вчинено «*ІМЕННИЙ СУД / з іменем молодого голосу / в огні*» [15, с. 100].

Діалог С. Сапеляка з віртуальним адресатом викликає чимало типологій із творами інших дисидентів. Так, В. Стус у гірких реаліях Довженкової біографії також убачав шлях «до самого себе». Його вірш «Останній лист Довженка» в означеному сенсі звучить досить імперативно: «*Пустіть мене до мене. Поможіть / ввібрати в голодні очі край полинний / і захватить на смерть. Пустіть мене – / прозаїки, поети, патріоти*» [19, с. 92]. Означені спільні інтертекстуальні «знаменники» з особливою точністю відтворюють біографічні, соціальні та психологічні колізії в житті автора, скеровують реципієнта до культурно-історичної парадигми (документального факту, художньо-мемуарного тексту тощо), яка в загальній свідомості набула усталеного знання й однозначного сприйняття. Є. Сверстюк в інтерв'ю польській публіцистці Б. Бердиховській, назвавши О. Довженка першим дисидентом у Радянському Союзі, щодо цього свідчив: «Для нас важливими були його тексти, які вчили нас говорити, вчили чесно почувати, вчили інакше дивитися на світ. Довженко давав свіже повітря, розширював наше бачення <...>. Передусім

ми шукали в ньому правду. Для нас це була дуже потрібна опора» [20]. У ситуації протистояння тоталітарному режиму, коли «за кожним словом – зашморг» (М. Коцюбинська), поет-в'язень виступає в ролі реципієнта Довженкового життєтексту, попри драматизм ситуації, наснажується властивим йому віталістичним пафосом і націєцентричними й екзистенційними інтенціями: «<...> йду / невбитий / побути / *СЕРЕД ЖИВИХ* / йду незримо / за кадром / *ОМЕРТВІННЯ*» [15, с. 100]. Скориставшись слухними міркуваннями В. Просалової щодо поліфункціональності міжтекстових зв'язків загалом, убачаємо в аналізованому творі С. Сапеляка яскравий взірець діалогічних взаємин, у результаті яких його слово акумулює спектр об'єктивних (притаманних першотексту) і водночас «суб'єктивних, тобто присвоюваних у процесі сприйняття, значень» [9, с. 69].

Авторство паратекстуальних включень мемуарного характеру, що супроводжують вірші С. Сапеляка, універсалізує їхні функції в тексті. Прикметними тут видаються цитати з різножанрових Шевченкових творів, які репрезентують переважно на експліцитному рівні крізьчасовий діалог поетів сукупністю пов'язаних один з одним маркерів інтертекстуальності. У цьому плані вартий уваги вірш «*Віннігег. Пам'ятник Т.Г. Шевченкові*» як взірець маркованої інтертекстуальності того типу, що його М. Шаповал кваліфікує як однотекстову референцію, яка оприявнює «співприсутність двох чи більше текстів в одному» [7, с. 107]. Написання цього твору припадає на час перебування С. Сапеляка в Канаді, яку він відвідав уже після заслання, у квітні-травні 1989 р., на запрошення дослідного інституту «Україніка» у Торонто (за підтримки цієї установи побачила світ його збірка «Без шаблі і Вітчизни», до якої був включений вірш, про який ідеться). Жанрову номінацію вірша, винесену в підзаголовок «епістолярна елегія», підсилює епіграф, за який взято фрагмент листа Т. Шевченка до О. Бодянського: «*Тяжко! аж сльози капають, як згадаю, як тяжко! Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? За вірші! І заказали писать їх, а що найгірше рисовать <...> нудьга така! що вона мене незабаром вжене в домовину*» [15, с. 122]. Цитований епіграф сигніфікує рефлексії та уявлення про невільництво С. Сапеляка. У Шевченковому риторичному питанні щодо причин заслання відчитуються алюзії на біографічні реалії поета-в'язня, якому в нову суспільно-історичну епоху за виборювання особистої та національної свободи судилось пережити радянське невільництво «єдино за слово своє» («*Се житіє самого автора <...>*»). Таксономію інтертекстуальних елементів семантичного плану в аналізованому тексті доповнює характерний для української тюремної лірики – від Т. Шевченка та П. Грабовського й до трагічного покоління Розстріляного відродження – перманентний мотив усвідомленої жертвовності та страдництва: «<...> *болем лечу до Тебе що терном увінчаний / ридаю кайданням Твоїм мученицьким*» [15, с. 122].

Взаємодія вірша та його епіграфа виявнює повноту авторського задуму. За допомогою використання епіграфа як засобу сугестії поет робить доступною зору читача історично віддалену епоху Т. Шевченка, актуалізує близьку його власним філософсько-естетичним і етичним пріоритетам, особливо болісну й важливу

для дисидента, як і його великого попередника, проблему державності. Її конкретизують і увиразнюють уведені до тексту експліковані (не «розлапковані») цитати з поеми «Юродивий»: «<...> *серце моє з Тобою / Ти-бо писав: «Коли ми діждемося Вашингтона» / Воістину відпусти погорду мою і гріхи мої / щоб побажати нині: «А діждемось таки колись»»* [15, с. 122]. Шевченкові цитати з атрибуцією, що фактично не модифікують зразок, є примітними для Сапелякового тексту загалом. Так, наприклад, сюжет IV-тої частини циклу «*Цим твором автор продовжує жити і розповідає про сім днів творіння граду невольничого УРАЛЛАГу*» (усього в циклі вісім розділів) розгортається на тлі відомої історіософської поеми-містерії «Великий льох» Т. Шевченка, про що автор сигналізує в невеликій передмові. Він застерігає сучасників від прокляття Великого Льоху, дорікає Богданові Хмельницькому новітнім пеклом України. З метою увиразнення зображуваного С. Сапеляк уводить до текстової палітри поеми фрагмент ідейно та тематично близького вірша «Стоїть в селі Суботові <...>» («*Отак-то Богдане / занастив єси вбогу / сироту Вкраїну*» [15, с. 27]), засвідчує таким способом суголосність із його автором. Інтертекстуальні ресурси увиразнюють задекларовану життєтворчістю С. Сапеляка формулу критичного націоналізму та профетичних візій Т. Шевченка. Така «навмисна схожість тексту з передтекстом, копіювання системи світобачення» [7, с. 66], отже, їх стилістична адаптація в інтертекстуальному просторі лірики поета, засвідчує наявність однотекстової і водночас системно-текстової референції.

У плані пропонованої теми варті уваги й присвяти (посвяти, дедикації), що концентрують естетичну енергетику поезії С. Сапеляка, виявляють риси його психологічного портрета, унаочнюють самономінацію, а також репрезентують інформаційний ресурс щодо особистої біографії та важливих фактів суспільно-політичного і культурно-мистецького контексту доби. Низку віршів, написаних у неволі, поет присвятив побратимам, реальним постатям однодумців-дисидентів: «У сповідь» (Євгену Сверстюкові); «До лукавих» (Пам'яті Василя Стуса); «Відлуння совісті» (Григорієві Кочуру); «Новорічний верлібр-колаж» (І. Світличному); «Pieta» (Юрію Литвіну). У названих присвятах зафіксовано взаємовідчуття сильних особистостей в екзистенційному стані «вертикальної труни» (за В. Стусом). Ці вірші сприймаються як символи стоїчної боротьби за людську гідність і національну свободу. Референтне коло присвят поета розширюють вірші, присвячені матері (цикл «Пейзаж з матір'ю») та дружині (цикл «В поцілунку любові»), що вводять реципієнта у сферу глибоко особистих почувань автора різного ступеня інтимності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Запропонований у статті підхід до інтерпретації поезії С. Сапеляка підтвердив вихідне припущення щодо інтертекстуальності як іманентної ознаки ідіостилію поета. Аналіз репрезентативної вибірки його віршів засвідчив чітко виражену інтертекстуальність, що відсилає реципієнта до широкої гами соціокультурних кодів біблійного, літературного, історичного, мемуарного першотекстів. Інтертекстуальні

«включення» в авторський текст виводять реципієнта й інтерпретатора на явні/приховані смисли тексту, розширюють його асоціативний спектр, конденсують грані світоглядно-естетичної концепції поета, долучаються до (ре)конструювання життєтексту та психологічного портрета автора. З-поміж паратекстуальних маркерів інтертекстуального поля лірики С. Сапеляка як найбільш функціональні виокремлено епіграф, заголовок і присвяту. Ці інтертекстеми наділені додатковими можливостями проникнення у сферу авторської суб'єктивності й употужнення естетичного та комунікативного потенціалу тексту. Багатовимірні й свідомо акцентовані поетом міжтекстові тяжіння відчутно сприяють виявленню та конкретизації творчого задуму автора, глибшому прочитанню його доробку взагалі, отже, відкривають перед сучасними дослідниками широкі інтерпретаційні можливості. Настійного продовження потребує вивчення репрезентованої широкою моделлю інтертекстуальності імпліцитної сфери авторського тексту С. Сапеляка, що може стати важливим методологічним напрямом декодування множинних смислів його поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степан Євстахійович Сапеляк – поет, літературознавець, громадський діяч (1952–2012) : біобібліографічний покажчик / уклад.: Т. Добко, М. Пайонк ; відп. ред. Л. Дубровіна ; ред. : В. Вітенко, Т. Добко, С. Кіраль. Київ : ТОВ «Світ Успіху», 2022. 148 с.
2. Ткачук М. Скорботна пісня України (Творчий портрет Степана Сапеляка). / *І каміння те стало хлібами* <...> : у 3 т. / С. Сапеляк. Харків : Майдан, 2011. Т. 1. С. 9–27.
3. Скорина Л. «Гомін і відгомін»: дискурс інтертекстуальності в українській літературі 1920-х рр. : монографія. Черкаси : Брама-Україна, 2019. 704 с.
4. Сапеляк С. *І каміння те стало хлібами* <...> : у 3 т. Харків : Майдан, 2011. Т. 1 : Поезії. 336 с.
5. Райбедюк Г. Джерела художньої творчості Степана Сапеляка. *Наш український дім* : науково-популярний часопис для вчителів. Ніжин, 2012. № 2. С. 9–14.
6. Райбедюк Г. Поезія Степана Сапеляка: біблійна генеза і авторський текст. *Слово і Час*. 2012. № 6. С. 29–41.
7. Шаповал М. Інтертекстуальність: історія, теорія, поетика : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2013. 167 с.
8. Гловінський М. Інтертекстуальність. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.
9. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи : монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 344 с.
10. Просалова В. Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика : навчальний посібник. Вінниця : Твори, 2019. 176 с.
11. Яусс Г. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. 624 с.

12. Стус Д. Час поезії. *Твори* : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. Львів : Просвіта. Т. 2. С. 6–10.
13. Шаповал М. Система координат: типологія міжтекстової взаємодії та маркери інтертекстуальності. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=18967> (дата звернення: 20.01.2025).
14. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
15. Сапеляк С. Тривалий рваний зойк : Поезії. Київ : Радянський письменник, 1991. 189 с.
16. Шаповал М. Інтертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія. Київ : Автограф, 2009. 352 с.
17. Сокол М. Епіграф як паратекст. *Studia methodologica*. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 31. С. 115–119.
18. Новиченко Л. Зустрічі і відгуки. *Поетичний світ Максима Рильського (1941–1964)* / Л. Новиченко. Київ, 1993. С. 196–203.
19. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. Львів : Просвіта. Т. 1. Кн. 1. 431 с.
20. Бердиховська Б. Розмова з Євгеном Сверстюком. *Українська мова та література*. 2006. Ч. 14–15 (462–463).

REFERENCES

1. Stepan Yevstaxijovych Sapelyak – poet, literaturoznavec, gromadskyj diyach (1952–2012) [Stepan Yevstakhiiovych Sapelyak – poet, literary scholar, public figure]: biobibliogr. pokazhch. (2022) / NAN Ukrayiny, Nacz. b-ka Ukrayiny im. V.I. Vernadskogo, Ternop. obl univers. nauk. b-ka; vstup. st. G.B. Rajbedyuk; uklad.: T.V. Dobko, M.V. Pajonk. Kyviv. 148 s. [in Ukrainian].
2. Tkachuk, M. (2011). Skorbotna pisnya Ukrayiny (Tvorchyj portret Stepana Sapelyaka) [Mourning Song of Ukraine (A Creative Portrait of Stepan Sapelyak)]. *I kaminnya te stalo xlibamy <...>: u 3 t.* / S. Sapelyak. Kharkiv : Majdan. T. 1. S. 9–27 [in Ukrainian].
3. Skoryna, L. (2019). “Gomin i vidgomin”: dyskurs intertekstualnosti v ukrayinskij literaturi 1920-x rokiv [“Echo and Resonance”: the discourse of intertextuality in Ukrainian literature of the 1920 s.]: monografiya. Cherkasy: Brama-Ukrayina. 704 s. [in Ukrainian].
4. Sapelyak, S. (2011). *I kaminnya te stalo xlibamy <...>* [And the Stones Became Bread <...>] : u 3 t. Kharkiv: Majdan. T. 1: Poeziyi. 336 s. [in Ukrainian].
5. Rajbedyuk, G. (2012). Dzherela xudozhnoyi tvorchosti Stepana Sapelyaka [Stepan Yevstakhiiovych Sapelyak – poet, literary scholar, public figure]. *Nash ukrayinskyj dim: nauково-populyarnyj chasopys dlya vchyteliv*. Nizhyn. № 2. S. 9–14 [in Ukrainian].
6. Rajbedyuk, G. Poeziya Stepana Sapelyaka: biblijna geneza i avtorskyj tekst [Stepan Sapelyak's poetry: biblical genesis and authorial text]. *Slovo i Chas*. 2012. № 6. S. 29–41 [in Ukrainian].

7. Shapoval, M. (2013). Intertekstualnist: istoriya, teoriya, poetyka [Intertextuality: history, theory, poetics]: navchalnyj posibnyk. Kyiv: Vydavnycho-poligrafichnyj centr “Kyivskyj universytet”. 167 s. [in Ukrainian].
8. Glovinskyj, M. (2008). Intertekstualnist [Intertextuality]. Teoriya literatury v Polshhi. Antologiya tekstiv. Druga polovyna XX – pochatok XXI. Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiya”. S. 284–309 [in Ukrainian].
9. Prosalova, V. (2005). Tekst u sviti tekstiv Prazkoyi literaturnoyi shkoly [Text in the world of texts of the Prague Literary School]: monografiya. Doneczk: Sxidnyj vydavnychyj dim. 344 s. [in Ukrainian].
10. Prosalova, V. (2019). Intertekstualnyj analiz: teoriya i praktyka [Intertextual analysis: theory and practice]: navchalnyj posibnyk. Vinnycy: Tvory. 176 s. [in Ukrainian].
11. Yaus, G. (2011). Dosvid estetychnogo spryjnyattya i literaturna germenevtyka [Stepan Sapelyak’s poetry: biblical genesis and authorial text]. Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko “Osnovy”. 624 s. [in Ukrainian].
12. Stus, D. (1994). Chas poeziyi [The Time of Poetry] Tvory : u 4 t., 6 kn. / V. Stus. Lviv: Prosvita. T. 2. S. 6–10 [in Ukrainian].
13. Shapoval, M. Systema koordynat: typologiya mizhtekstovoyi vzayemodiyi ta markery intertekstualnosti [Coordinate system: typology of intertextual interaction and intertextuality markers]. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=18967> (data zvernennya: 20.01.2025) [in Ukrainian].
14. Literaturoznachna encyklopediya [Literary studies encyclopedia] (2007): u 2 t. / avt.-uklad. Yu.I. Kovaliv. Kyyi : VCz “Akademiya” T. 1. 608 s. [in Ukrainian].
15. Sapelyak, S. (1991). Tryvalyj rvanyj zojk [A prolonged early cry]: Poeziyi. Kyiv: Radyanskyj pysmennyk. 189 s. [in Ukrainian].
16. Shapoval, M. (2009). Intertekst u svitli rampy: mizhtekstovi ta mizhsbyektni relyaciyi ukrayinskoyi dramy [Intertext under Theater Lights: Intertextual and Intersubjective Relations in Ukrainian Drama]: monografiya. Kyiv: Avtograf. 352 s. [in Ukrainian].
17. Sokol, M. (2011). Epigraf yak paratekst [Epigraph as paratext]. *Studia methodologica*. Ternopil: Redakcijnno-vydavnychyj viddil TNPU im. V. Gnatyuka. Vypusk 31. S. 115–119 [in Ukrainian].
18. Novychenko, L. (1993). Zustrichi i vidguky. Poetychnyj svit Maksyma Rylskogo (1941–1964) / L. Novychenko. Kyiv. S. 196–203 [in Ukrainian].
19. Stus, V. (1995). Tvory [Works]: u 4 t., 6 kn. Lviv: Prosvita. T. 1. Kn. 1. 431 s. [in Ukrainian].
20. Berdyxovska, B. (2006). Rozмова z Yevgenom Sverstyukom [Conversation with Yevhen Sverstiuk]. *Ukrayinska mova ta literatura*. Ch. 14–15 (462–463) [in Ukrainian].